

עַל הַכַּעַס

(De Ira)

לנובאטוס

מאת

סְנֵקָא

מתורגם מרומית על-ידי

אהרן קאמינקא

המחברת הרחבה "על הכעס" כתובה לכתחילה לא לרגלי מקרה חיצוני, אלא כדי לברר בהשכל ודעת, עם קישוט מליצי ועם דוגמאות מן החיים, תולדות מדה מגונה אחת ולהאיר נתיבותיה בקרב בני-אדם. המחברת כוללת שלשה חלקים או ספרים נבדלים:

א. תכונת הכעס בתור מידה מגונה. אם הכעס הוא לפי טבעו תשוּקה לענוש?—אינו נמצא אצל החיות; המידות הטובות והרעות הן רק נחלת בני אדם. ההבדל בין כעס עובר והכעסנות בתור מידה בוויה. "האדם נוצר להחזיק ביד חברו". ההבדל בין משפט-השכל למשפט-הכעס ("ז, י"ח).—לב-האדם הוא שְלוֹ מטבעו; כנגד תי א פ ר א ס ט ו ס ("ב). מה שמתרומם בלא יסודות חזקים אינו מתקיים, כן גם הכעס ("כ').

ב. אם יסוד הכעס הוא בשיקול-דעתו של אדם או בדחיפה מן החוץ?— צמיחתה של התפעלות-הרגש—וויכוח עם בעלי-המוסר המלמדים זכות על הכעס ומוצאים, שהוא עוזר לדרישת-צדק (ו')—אין לכעוס על רָשע כמו שאין לכעוס על מחלה; צריכים לסלוח לכל בני אדם ("י).— וויכוח עם האומרים, שמועיל הוא להרחיק את הבזיון, או שאי-אפשר להכחיד אותו ("א—י"ב)— שאין להתיר בשום אופן את הרתחנות ("ד). אין להשוות את האדם לבהמות וחיות, שהרי הוא לבדו מכיר את האלהות ("ט"ז). יש לחנך את הילדים ברוח נדיבה ולהרגילם באומץ-לב, לא כדרך בני העשירים והמיוחסים ("א). בחינת עניני-הכעס כדי להראות, שאין לו יסוד ("ו—כ"ז), ביחוד מפני שאין אדם

נקי מעוון וגם חובה על אדם לעשות יותר מלפי הדין (כ"ח). תרופות לכעס (כ"ט והלאה).

ג. איך לעקור את הכעס או לצמצם אותו; כנגד אריסטו'—מי שמתרעם על אחרים, שמבזים אותו, מקטין עצמו כנגדם (ה'). — מעלתו של אדם. שאינו כועס לעולם (ו'). — עצות טובות להנצל ממידה זו. — שלא להפליג בערכם של דברים קלים (י"ב). איך אפשר לעצור ברוחו; רוחה אחת היא ביסורים גדולים: לסבול ולהכנע בפני מה שאין לשנות (ט"ז). פראיות של מושלים אדירים כשהגיעו לידי כעס (ט"ז—כ"א). דוגמאות של מתינות (כ"ב—כ"ד). נחמה לנפשות עלובות, והצורך להתוודות, כי כולנו אנשים חטאים (כ"ה—כ"ו). הצורך לתקן ביתר חסד מה שפגמו אחרים, לרדת לסוף-דעתם, להתבונן בנפשם ולמצוא להם זכות (כ"ז—כ"ט).

עשירה היא המחברת ברעיונות נעלים על החובות המוסריות. במשלים ובדוגמאות, גם בתמונות היסטוריות (כמו תאור הגרמנים הקדמונים ותקפם וחבתם להזדיינות, א', י"א, ג') ובציורי התרבות הרומית בזמנו של המחבר (הרשע ועיוות-הדין, ב, ח', ג; קלקול-המידות, בצע, קנאה ושנאה, ב, ח'), בספורים על עריצים שונים ושגעונם (כמו על היפיאס, ב, כ"ג; על קאמביזס, ג, י"ד, וג', כ'; על דריוש, פסר כסס, אלכסנדר, ליזימכוס, ג, ט"ז—י"ז).

בכלל כתוב הספר לא רק בשים לב לדרכיהם של אנשים פרטיים, אלא גם מתוך בחינת דרכי-המושלים ומידותיהם. דבר זה יוצא דרך-אגב מתוך כמה רעיונות, למשל, כשהוא מצייר תהלכות-השופט, על-פי השכל ולא בכעס. על החיים והמות, כי לפעמים הוא מוסר אנשי רשע להמית אותם לעיני-הקהל (א', י"ט, ז'—ח'). גם יש בהמשך הדברים ציורי מצב-נפש והגיונות, שמהם ניכר צער החיים בקרבת הקיסרים העריצים, כמו ג', י"ד—ט"ו: כי כבישת הצער נצרכת היא ביחוד לאנשים, שחיים כאלה נפלו בגורלם והם קרואים לשולחנם של מלכים.

למותר הוא להעיר על השויון הכללי שבין נטיתה של מחברת זו של סנקא כנגד הכעס ובין הרעיונות של בעלי-המוסר הגדולים בקרב ישראל בכל הדורות, שהתאמצו להציל את נפש-האדם מן החטא החמור של הכעס; די להזכיר את המאמרים התלמודיים: "הכועס כל מיני גיהנום שולטים בו—משכח תלמודו—מוסיף טפשות" (נדרים, כ"ב); "ג' חייהם אינם חיים: הרתחנין" (פסחים, קי"ג); "ולא הקפדן מלמד" (אבות, ב'). בהערות במקומות שונים הבאתי ביחוד השוויית למאמרים של תנאים בני-דורו של סנקא או קרובים לדורו, באופן שיש לחשוב, שהיתה השפעה הדדית בין חכמי-ישראל מימי הלל ואחריו ובין הפילוסופים הסטואיים (כמו שכבר

העירותי במבוא לתרגום העברי של מרקוס אבריליוס אנטונינוס ובמאמר ברבעון הצרפתי Revue des Etudes duives משנת 1926 על מאמרים תלמודיים הרבה).
 בחרתי לתרגם שם המחברת "על הכעס", מלה, שהרגילו בה חכמי-
 התלמוד, במקום "קצף" (על אחרים), בעוד שבמקרא מובנה על פי רוב רק עצב
 (וכן עוד אצל קוהל: "טוב כעס משחוק" – וזה גם אות שאין לאַחַר את ס' קוהל
 עד ימי-התנאים).

ס פ ר ר א ש ו ן

א

- 1 דרשת ממני, נובאטוס יקירי, לבאר במכתב: איך אפשר לשפך את הכעס? גם נראה לי, שלא חנם אתה מפחד ביחוד מפני מידה מגונה ושגעונית ביותר זו. בכל שאר המידות יש קצת מנוחה ושלוה, אבל מידה זו – כל עיקרה אינו אלא תנועה מבוהלת וסבה למכאובים, תשוקה בלתי-אנושית למלחמות ושפיכת-דמים והריגת-נפשות, רק כדי להזיק לאחרים, בלא שים לב לתוצאות; הזדקרות לקראת אבני-קלע, בלא לחוש אף אם בעקב הנקמה יאבד גם המתנקם. הן בעבור זה יש מן החכמים, שקראו לכעס בשם "שגעון קצר". כי הכועס הרי כמשוגע איך-אונים הוא למשול ברוחו, שוכח מה שהוא לפי כבודו, אינו זוכר את הענינים, שהוא צריך להם ביותר, מתעקש להחזיק במה שהתחיל, אוטם אזנו משמוע עצה ודבר-שכל, נפעם ומבוהל מתוך סבות הבל, מחוסר-כשרון לבחון את הנכון והאמתי, דומה לחורבה רעועה, שפשהיא נופלת על אחרים היא עצמה נהרסת.
- 3 כדי להכיר, שהכועס אינו אדם בעל שכל בריא, הרי די לראות את תנועותיו החיצוניות. כשם שיש סימנים ידועים למשתגעים: פנים חצופות ומטילות אימה, צללי-יגון על המצח, פרצוף מסורס, צעדים מהירים, ידיים רועדות, זיו-פנים משתנה, נשימה תכופה ומתגברת, – כך נמצאים הסימנים הללו אצל הכועסים. העינים קודחות ונוצצות, הפנים מתאדמות מאד, שהרי הדם זורם ועולה מעמקי-הלב; השפה מזדעזעת, השנים מתלכדות, שערות-הראש סומרות כמו מפחד, הרוח נעצר ויוצא בשריקה, אברי-הגוף מתפרקים בקול-רעש, אנחה ונהימה נשמעות, אמרים קטועים יוצאים בהברות, שאינן מובנות, ופעם בפעם עם מחיאת כף אל כף ורקיעה ברגל על הארץ, כל הגוף נרעש ומפיץ פחד סביבו – מחזה מכוער ואיום הוא כשאדם משנה פניו כל-כך ובשרו צָבָה מכעס. אינך יודע אם נתעב הדבר או מגונה הוא ביותר. את שאר המידות הרעות אפשר לכסות ולפרנס בסתר, אבל הכעס נדחק ויוצא לחוץ, וכמו שהוא מתגדל הוא מתפרסם בעוז ותעצומות. הלא ראית שכל החיות, כשהן קופצות לפגוע ולהזיק, אותותיהן נִכְרִים, גופיהן אובדים את המנוחה, שהרגילו בהן, והפראיות שבטבען מתגברת. הקצף יוצא מפיו של

חזיר-היער והוא חורק את שניו ; השור מגופף קרניו באויר וזורה בפרסות-רגליו את החול, הכפירים שואגים, הנחשים המתמלאים חמה משרבבים את צואריהם ; המראה של כלב שנשתטה מעורר יגון. אין לך חיה איומה ומזקת מטבעה, שאין פראיותה מתרבה כשהיא מתמלאת חימה.

- 7 אמנם גם את שאר יצרי-הנפש אין אפשרות להסתיר. גם להתשוקות הרעות, להפחד, להעזות, יש אותות, שלא יתנכרו. הלא אין מחשבה מתעוררת בעוז בקרב אדם בלא שתעשה רושם על פניו. אבל במה ההבדל ? – יצרים אחרים נשקפים קצת לחוץ ; הכעס כולו בולט.

ב

- 1 אם תרצה לשים לב לפעולתו ולנזק, שהוא מביא, תכיר, שאין משחית יותר נורא להגזע האנושי. תוכל לראות חללי חרב ורעל, אנשים מלכלכים איש את חברו באשמות, ערים נהרסות, לאומים שלמים אובדים, נסיכים נמפרים בפומבי למות, אבוקות-תבועה נזרקות לתוך הבתים, והאש אינה נשארת בתוך חומות-הערים, אלא מאירה ביקודה הזועם את מרחבי-הארצות.
- 2 התבונן, כמה קטן היה יסודם וכמה גברו המדינות המהוללות – והקצף הפילן למשואות. התבונן בשממות הנעזבות, שמשתרעות במרחב כמה מילין¹ באין יושב : הקצף החריב את הארצות האלו. התבונן בחייהם של כמה משרי-הצבא, שזכרונם יעמוד לדורות למופת למזל קשה : את האחד דקר הקצף בשעה ששכב על משכבו, את השני הרג בין המספים בשעה שחילל זכות קרואים לסעודה², את השלישי רצח בשער לעיני העם באמצע עבודתו המשפטית, את דם-הרביעי נתן לשפוך ביד בן סורר מכה-אביו, לפעמים הקים עבד לכרות את ראש אדונו המלך, או לפרק את אבריו של הנרצח על גבי צלב³. ועד כאן אני מדבר רק על הריגת אנשים יחידים. אם תעזוב את האנשים הפרטיים, שפלה חרון-האף – הלא תוכל להתבונן באסיפות גדולות של בני-אדם, שהומתו בחרב, בכנסיות-עם, ששלחו עליהן אנשי-צבא לטבחן, בלאומים שלמים, שהרגו זה את זה⁴.
- 4 [הכעס היא התשוקה להנקם על עוול שנעשה או, כמו שאומר פוס ידוניוס, התשוקה לשלם גמול למי שהזיק לך לפי מחשבתך. יש מפרשים אותו באופן זה : הכעס היא התעוררות הרוח להזיק למי שהזיק לך או שחשב לעשות כך].

(1) מיל רומי – אלף פסיעות (mille passuum)

(2) ברומית בקצרה : inter sacra mensae iura

(3) in cruce membra diffindere – כאן זכר רציחות אכזריות, שהיו מתרחשות אצל

הרומיים, ושעל-פיהן נתרקמה האגדה שלא במקומה על משפט של עינויים קשים, שנעשה בנוצרי.

(4) בהמשך כאן משובש ותיקונים נעשו ביסוד הרומי עוד במהדורות של המאה השש-עשרה.

- 5 ... כאילו חדלנו להשגיח על עצמנו ואנו מזלזלים במעלת כבודנו.
- איך ולמה מתקצף העם על בעלי-הסיף המתגוששים, וחושב בלא משפט, שחטא הוא מצדם אם אינם מתרצים על נקלה ליהרג? העם רואה זאת כעלבון נגדו, ובחזות-פניו ובמועל-כפיו ובחמת-רוחו הוא נהפך מצופה למתנגד. יהא 6 רגש זה מה שיהיה, הן לא נוכל לכנותו בשם קצף; הוא קרוב לקצף, כהרגש של הילדים, שאם נפלו לארץ, רוצים הם שיענשו במכות את הקרקע. לפעמים אינם יודעים גם על מה הם כועסים, ואף-על-פי-כן הם כועסים, בלא סבה ובלא עוול שנעשה, אבל לרגלי דבר קרוב לזה, שנפגעו בו, ועם איזו תשוקה, שיענש הפוגע בהם. רגילים לרמות אותם על-ידי שמחקים מעשי עונש, ועושים כאילו החפצים המפים, שנכשלו בהם, בוכים ומבקשים סליחה. על-ידי הנקמה המדומה מעבירים את כאבם הכוזב.

ג

- 1 על זה משיבים: "והרי פעמים הרבה כועסים אנו לא על אלה שכבר הזיקו, אלא שרוצים להזיק לנו, ומכאן ראה, שאין העוול מוליד את הכעס". אמנם כן, כועסים אנו על החושבים להזיק, אבל מחשבתם זו כבר היא המזקת אותנו, והמכין עצמו לעשות רעה כבר הוא עושה אותה. —"ועוד ראה", אומרים, "שאין 2 הכעס תשוקה לענוש: הרי היותר חלשים כועסים לפעמים על התקיפים מהם והם אינם משתוקקים לעונש, שאינם יכולים לקוות, שיבוא על ידם". — ראשית, הלא אמרנו, שהכעס היא תשוקה, שיגיע עונש, לא היכולת להביאו; משתוקקים בני-אדם גם לדבר, שאינם יכולים לעשותו. אבל אין גם אדם שפל כל-כך ברוחו, שלא יוכל לקוות לעונש אף בנוגע להאדירים ביותר. גם יש בנו תמיד די כח לגרום נזק לאחרים.
- 3 אריסטוטלס באר מדה זו באופן לא רחוק מדעתנו. הוא אומר, שהכעס היא תשוקה להחזיר מכאוב. יאריך הדבר לפרש מה בין הגבלה זו להגבלה שלנו. כנגד שתיהן אפשר לטעון, שחיות רעות כועסות גם בלא שעוררו אותן לכך על-ידי מעשה-עוול ובלא התשוקה לגרום עונש או מכאוב לאחרים. שהרי גם 4 אם לבסוף הן גורמות לאלה, אין כוונתן בתחילה לכך. צריכים לומר, שהחיות וכל הדומה להן, חוץ מן האדם, הן נעדרות רגש-הכעס. אף-על-פי שהוא כנגד השכל, אין רגש זה מתעורר אלא במקום שהשכל נמצא. לחיות יש יצרים, ועם, נטיה פראית, שאיפה להתנפל — אבל כעס אין להן, כמו שאין להן בקשת יתרון-תענוגים, אף-על-פי שבתאוותיהן הן מתהללות יותר מן האדם.
- 5 אין לקבל דברים ככתבם במה שאמר המשורר:
- שָׁכַח אֶת כְּעֶסוֹ חֲזִיר מֵיעַר, בְּרָגְלָהּ לֹא תִבְטַח

הַאֵיָלָה, וְהַדּוֹב לֹא יִרְדּוּף הַבְּהֵמָה הַגֹּסָה

- כשהוא אומר "כעס" כוונתו לדחיפה וגרוי. לכעוס אין ביד החיות כמו שאין
 6 הן יודעות לסלוח. רגשי-אדם אינם נמצאים אצל היצורים האלמים, יש להם רק
 גרויים קרובים להם. אילו היו מרגישים אהבה, אזי היתה להם גם שנאה, ועם
 הידידות-איבה, עם הקטטה-הסכמת-הדעות. יש להם כעין רשמים מן הרגשות
 הללו, אבל בכלל המידות הטובות והרעות הן רק נחלתו של הלב האנושי. רק האדם
 7 חנן בהשפלה, בצפיה לעתידות, בזהירות, במחשבה; לחיות אין המידות הטובות
 האנושיות, אבל הן גם מחוץ לגדר העוונות. כל צורתן, כהחיצונית כך אף הפנימית,
 שונה היא מצורת-אדם. בנוגע לכח המושל או המנהיג 6-הנה כשם שיש להן קול,
 אבל לא מבורר, בלתי-מסודר וחסר-עצמה לבטא מלים; כשם שיש להן לשון,
 אבל כבושה ולא חפשית לשינויי-הקברות, -כך אף הכח המנהיג שלהן אין בו אלא
 מעט מן הדיוק והברור 7. יצרן מתעורר מתוך ראיית-הדברים ותפיסתם כשהיא
 8 מעורפלת ומסוכסכת. מטעם זה קפיצתן והשתערוותן נעשות בתוקף. אבל אין בהן
 יראה ודאגה או יגון וקצף, אלא רק כעין אלה. ולפיכך גם שוככים רגשותיהן
 מהרה ונהפכים מן הקצה אל הקצה; תיכף לזעם ולפחד שהפיקו הן לזעסות את
 מאכלן, וסמוכה לשאגתן ומרוצתן המטורפת-מנוחה שאננה ותרדמה נופלת עליהן.

ד

- 1 הנה בארנו ברחבה, מה הוא הכעס, ונקל לראות מה בינו ובין
 הכעסנות 8: ההבדל הוא כמו בין שתי ויבין שפור; בין אדם מיוחד ובין
 פחדן. יכול אדם כועס שלא להיות כעסן מטבעו, והכעסן אי-אפשר לו 9 שלא
 לכעוס.
 2 לא אזכיר את מיני-הקצף השונים, ששמות הרבה להם אצל היוונים ובלשוננו
 אין להם מלים מיוחדות, אף-על-פי שגם אנו מכנים בני-אדם בשם: מרי-נפש,
 זועפים, וכן רגזנים, נרגנים, מתלוננים, בעלי-תרעומת ואנשי-מדון - כל אלה הן
 3 מחלקות של אנשי הכעס. חשוב בתוכם גם את הקפדנים - כתיח נחמדת בין

Non aper irasci mensinit, non fidere cursu Cerva, nec armentis incurrere (5

fortibus ursi (אובידיוס, Metamorph. VII, 545 על ימי המגפה באי אַגְיָרָה).

6) הוא "השכל המנהיג" τὸ ἡγεμονικὸν הנעלה שבכחות-האדם לפי שיטת-הסטואים, ועליו

מדבר גם מרקוס אבריליוס, רעיונות, ז', ט"ז, ובשאר מקומות.

parum subtile, parum exactum (7

8) בתור מידה מגונה קבועה בנפש בחמידות.

9) יש מי שאינם גורסים את המלה "non" ביסוד הרומי, ותהיה הכוונה: אפשר לו.

הכעסנים. יש מיני-כעס, שהם עוברים וכלים על-ידי הצעקה, ויש גם קשי-עורף ומתמידים. יש מהם מאיימים בתנועת-ידיים וממעיטים בדברים, ויש מהם מרבים מלים בקללות וגידופים כזרם שוטף. יש שאינם יוצאים מחוץ לגדר התלונה ודברי-ריבות, ויש עמוקים וקשים ושקועים בקרב ולב. עוד אלף מינים יש למידה רעה זו בתכונותיה השונות.

ה

- 1 עד כאן שאלנו, מהו הכעס, אם נמצא הוא לא לבד באדם, אלא גם אצל בהמה וחיה, במה הוא נבדל מן הכעסנות וכמה מינים לו. עתה נשאל: אם הכעס הוא לפי הטבע, אם הוא מועיל, ואם מאיזה צד שהוא כדאי. שלא לכבוש אותו?
- 2 אם הוא לפי הטבע, יתבאר לנו כשנחקור ונתבונן באדם. וכי אין הוא היצור הרך ביותר כל זמן שרוחו נכונה? וכי יש דבר יותר אכזרי מן הכעס? וכי אין אדם נוטה ביותר לאהוב אחרים והכעס מעורר ביותר לאיבה? האדם נוצר להחזיק את רעהו והכעס מניע לאגודו. האדם חפץ בחברה, והכעס גורם לפרוד. האדם רוצה להועיל, והכעס גורם להזיק. האדם רוצה לעזור אף לרחוקים¹⁰, והכעס גורם רעה אף להיותר חביבים. האדם נכון להקריב את עצמו לטובת אחרים, והכעס מסיתו לספן את נפשו רק בשביל להביא סכנה על אחרים. וכי יש, איפוא, טעות יותר גדולה בדרכי-הטבע מלחשוב, שהוא הוא שנטע בלבו של יצורו היותר חשוב ומתוקן את החסרון¹¹ הפראי והמשחית הזה?—הכעס, כמו שכבר אמרנו, שואף לענוש, ובוודאי דבר זה פחות מפל הוא לפי הטבע, שתהא תשוקה-לענוש נטועה בלבו של האדם השליו! הרי כל חיי-האדם עומדים על חסדים ועל קרבת-הלבבות¹², ולא בעריצות, אלא באהבת איש לרעהו מתאחדים בני-אדם לאגודה ולעזרה משותפת.

ו

- 1 ובכן תאמר, שאין שום צורך לענשם בעולם?—אין לומר כן. אבל צריכים הם לכוננה רצויה ולשכל טוב. אין תכליתם להזיק, אלא להביא מרפא גם כשהם נראים כמזיקים. כשם שלפעמים בית-יד של חנית, כשנתעקם וצריך תיקון, ניתן באש

(10) לבני-אדם, שאינם יודעים לו, ignotis.

(11) או: המידה המגונה, הנטיה הרעה (Vitium).

(12) *beneficius enim humana vita coustat et concordia*. השוה: „העולם מתחלה לא

נברא אלא בחסד, שנאמר: „עולם חסד יבנה” (אבות דר' נתן, ד', ה').

- ונכבש בין יתדות, לא כדי שיִשָּׁבֵר, אלא כדי שיִתְיַשֵּׁר, כך מתקנים במכאובי הגוף והנפש את הרוחות, שנתעקמו בעוונותיהם. הנה הרופא מנסה בחלאים קלים 2 מתחילה שלא להפסיק הרבה את ההרגל התמידי, לקבוע סדר במאכלו ובמשתתהו ובתנועות-גופו של החולה ולחזק בריאותו רק על-ידי הטבת דרכי-חיו. הנסיון הראשון הוא, שבהתנהגות בקצב ומידה ימצא ישועה. ואם אלה לא יועילו לו, יתחיל הרופא לכרות ולקצץ במקומות הצריכים לכך, וכשגם באלה לא ישיג את התכלית, יאסור על החולה כל מאכל ויגזור עליו תענית. אם היו לשוא התרופות הקלות, הוא מקיז דם או שולח יד באחד מן האברים, כשהחלק ההוא מן הגוף נראה כספת הנזק ומרחיב המחלה. אין שום תרופה נראית קשה, אם פעולתה היא להביא ישועה. וכך אף הממונה על שמירת-החוקים ומנהל-המדינה ראוי הוא 3 לכך, שיפעל בדבריו, וככל האפשר בנחת, לרפוי-הרוחות; שיעץ מה לעשות, שיטע תשוקת הילוש והצדק בנפשות ויכניס בהן שנאת העוונות והוקרת מעשים טובים. אחר-כך יעבור לדברים יותר קשים, שבהם יוכיח וייסר. בזמן מאוחר ככל האפשר יבקש סיוע בַּעֲנָשִׁים, וגם אז בקלים שבהם ושאפשר לחזור ולהעבירם. רק על הפשעים החמורים ביותר יגזור משפט-מות, כדי שלא יִהְרַג אדם חוץ ממי שמיתתו לו לעצמו לטובה.
- 4 רק בדבר אחד לא יהא דומה לרופא: הרי זה מְקַל את סוף-החיים לאדם במקום שלא יוכל להצילם, בעוד שגזר-הדין מוסר את הנאשמים למות בבזיון ומוציא אותם מן העולם לעיני-הקהל, לא מפני שהוא משתעשע ביסוריו של מי-שהוא—רחוק מן המשכיל רגש פראי ובלתי-אנושי כזה—רק כדי שיהיו לאות לאחרים וכדי שיהיו, לכל הפחות, במותם לתועלת לצבור לאחר שבחיים לא הועילו בשום דבר.
- ובכן אין לומר, שטבע-האדם שואף לעונש, ולפי זה גם הכעס אינו דבר טבעי לאדם, כיון שלעונש תכליתו.
- 5 אוסיף עוד את הראיה, שמביא אפלטון (למה לא נשתמש גם בדברי-אחרים כשהם מתאימים לדעותינו?). הוא אומר: "איש טוב אינו גורם נזק; העונש מזיק, לפיכך אין ראוי לאיש טוב לעונש; ולפיכך אין גם הכעס ראוי לו, מאחר שהעונש בא בעקבות-הכעס"¹³. ואם איש טוב אינו שמח בעונש, אין לו חלק גם באותו הרגש, שמוצא שעשועים בעונש—ולפיכך אין הכעס דבר לפי הטבע.

(13) השוה: שבת קמ"ט ע"ב, מאמרו של ר' יעקב ברה דבת יעקב [אפשר, ממשפחת גרים ומחונך בדיעת המוסר של חכמי-יוון; לפי קבלת רש"י, עירובין, פ' ע"ב, לא נזכר שם אביו מפני שלא היה הגון]; אבל אין פירוש זה מספיק, שהרי היה אפשר לכנות אותו על שם מקומו]: "כל שחברו נענש על ידו אין מכניסין אותו במחיצתו של הקב"ה". ובתור מקור לזה בא המקרא

- 1 אם אין הכעס דבר טבעי, אפשר, צריכים לסבול אותו מפני שהוא מועיל לפעמים? הרי מרומם הוא את הרוחות ומעוררם; בלעדיו אין הגבורה עושה נפלאות במלחמה, הוא מפיח בה להבה ונותן בה עוקץ עד כדי למסור עצמו באומץ לב לסכנה. מטעם זה יש חושבים, שצריכים לכבוש קצת את הכעס, אבל לא לכלותו; לקצץ את העודף בו ולדחוק אותו לתוך גבולות-התועלת, אבל להחזיק ממנו את הנצרך כדי שלא ילאה המעשה ולא תתרופף הגבורה ועצמת-הנפש.
- 2 אולם נקל יותר להכחיד דברים משחיתים מלנהל אותם בנתיבה; נקל לסגור בעדם מלמשול במ לאחר שהכניסום. כי משעה שנעשו מוחזקים במקומות שנחלו, הם גוברים על המושל במ ואינם מניחים, שיקצצו בהם ויפחיתו אותם.
- 3 מלבד זה, גם השכל בעצמו, שבידו מסור הרסן, הוא חזק רק כל זמן שאין יצרי-הלב פועלים עליו; אבל אם התערב עם אלה והושפע מהם, לא יכבוש עוד את הכחות, שהיה יכול לרדות בהם. משעה שנדחף הרוח והעמק ממנוחתו הוא נעשה עבד ליצר הדוחף אותו. יש דברים, שראשיתם בידינו, אבל באחריתם הם סוחפים אותנו בכחם ואין עוד דרך לשוב אחור. כשם שלגופים הנופלים אין רצון חפשי ואין מעצור ועכוב להם כשהם מושלמים. שהרי הזריקה הנמרצת מסירה מהם לכתחילה כל אפשרות של חזרה והם מוכרחים להגיע למקום, שלא היו צריכים לבוא אליו: כך הנפש, שנזרקה לתוך הכעס או האהבה ושאר יצרים, שוב אינה חפשית לכבוש את ההפעלה. מן ההכרח, שהיא נמשכת ומטולטלת עד תחתית בכח-עצמה ועל-פי טבעם של העוונות המורידים מטה-מטה.

ח

- 1 טוב ביותר הוא—לזרות הלאה את ראשית נצני-הכעס, להתנגד לו ברגע צמיחתו ולהתאמץ, שלא יכניענו. שהרי אם רק התחיל לדחות אותנו מן המסילה הנכונה, קשה היא החזרה לצד הישר, מפני שאין עוד מחשבה צלולה במקום שנכנסה ההתרגשות וקבלה ברצוננו הטוב רשות להשתרר — היא תעשה מעתה ככל מה שתרצה, לא ככל מה שתסכים אתה. על-יד הגדרים הראשונות, אני אומר, צריכים לעצור בעד האויב! משעה שכבר נכנס ונדחק לתוך השער, הכל כמו שבויים בידו ולא יקבל מהם חוק. הרי אין הנפש נפרדת וצולפה כעומדת מבחוץ על היצרים המתעוררים בתוכה, כדי לעכב אותם מלצעוד הלאה יותר מן הנאות;

במשלי, י"ז: "גם ענוש לצדיק לא טוב"; אין לא טוב אלא רע [רש"י: צדיק המעניש לא טוב, וכיון דאינו טוב הרי הוא רע, וכתוב לא יגורך רע]. פתוחו של הרעיון מזכיר את דבריו של אפלטון המובאים כאן.

כי כל עצמה נהפכת ליצר, ולא תוכל עוד במצב כזה להתמלא שנית מאותו הכח המועיל ורבי-הברכה¹⁴, שכבר החלישה ורחקה מתוכה.

- 3 אין לרגש ולשכל, כמו שאמרתי, מדור מיוחד ומוגבל לכל אחד, שהרי שניהם הם רק שינויים במצב-הנפש לטובה או לרעה. איך יוכל, איפוא, השכל לשוב ולהתרומם לאחר שכבשוהו העוונות והכניעו אותו כשאך נשתעבד לכעס? או איך ישחרר עצמו מן הערבוביה, שליסוד הרע שהתמזג בה יש שליטה יתרה? –
- 4 אומרים: "הלא יש גם מתאפקים ברוב חמתם". וכי באפן זה אינם עושים עוד כלום ממה שמצוה הכעס, או עושים הם רק מעט? אם אינם עושים כלום, יצא מזה, שאין צורך למעשים באותו רגש-הכעס, שאתם קוראים בשמו כאילו יש בו איזה דבר יותר תקיף ממה שבשכל. וגם שואל אני: כלום חזק הוא מן השכל או חלש ממנו? – אם חזק הוא, איך ישים לו השכל גבול, לאחר שרק מי שהוא אין-אונים ביותר רגיל להכנע. ואם חלש הוא, הרי מספיק השכל גם בלא עזרתו להשלים את הפעולות ואין צורך לו בסיוע מן הפחות ממנו.
- 6 "יש רתחנים מושלים בעצמם וכובשים את יצרם". אימתי? כשכבר עברה הרתיחה וחלפה מעצמה, ולא כשהיא עוד בתקפה; כי אז כחה גדול מהם. אבל הלא מתרחש גם לפעמים, שמשלחים חפשי בשעת-כעס אף את השנוא בנפש, בלא לנגוע בו, ונמנעים מלגרום לו נזק? – אמנם, עושים כן; אבל אימתי? כשרגש נלחם ברגש וכשהפחד או התאוה נוגעים בדבר. אז לא ישוכך הכעס בפעולתו הטובה של השכל, אלא בהשפעתם הגרועה של רגשי-הלב.

ט

- 1 היוצא מזה, שאין בכעס שום דבר מועיל ושאף למלחמה אינו משנן את הנפש. מעולם לא היתה הגבורה צריכה לעזרה מצד העוון, כי זיה כשהיא לעצמה¹⁵. במקום שיש צורך בהתפעלות, אינה נעשית על-ידי קצף, אלא היא מתרוממת מעצמה, וכפי שהיא חושבת לנחוץ היא מתגברת ומתרופפת, ממש כמו בליסטראות, שיורים מתוך כלי-תותח ושהן ביד הזורק לכונן מעופן כרצונו.
- 2 א ר י ס ט ו ט ל ס אומר: "נצרך הוא הכעס, אין יכולת לגבור במלחמה בלא עזרתו, אם אינו ממלא את הנפש ומצית אש במוחות; אבל צריכים להשתמש בו לא בתור מפקד, אלא בתור איש-צבא פשוט"¹⁶. הדבר לא נכון! שהרי אם

utilem et salutarem (14)

(15) ברומית המלים המקבילות הן *virtus-vitium* אשר כוונתן, מצד אחד, גבורת-אנשים וכל

מדה טובה, ומצד שני כל מדה מגונה ועיון אשר חטא.

(16) אריסטוטלס מורה, כידוע, לבחור בדרך-הממוצע (והרמב"ם בשמונה פרקים ובהלכות-דעות

הולך בנתיבותו). בספר המידות הניקומכי (ה, י"א) הוא אומר, שגם לענין הרתחנות יש דרך-הממוצע,

- הוא שומע בקול השכל ומתנהג על ידו—שוב אינו הכעס, שכל עקרו העקשנות. ואם הוא מתנגד ואינו נח לפי הפקודה, אלא מוסיף עצמה בקנאתו הפראית, הרי ללא תועלת הוא גם בתור משרת לנפש והוא כאיש-צבא, שאינו משגיח באות שנותנים לו, שישוב אחר. אם הוא סובל, איפוא, שישימו לו גבול, שם אחר יאות לו וכבר חדל להיות כעס, שמשמעותו, לפי דעתי, רגש משוחרר מכל רסן עוצר בו. ואם אינו סובל—משחית הוא, ואין לחשבו בכלל הדברים המביאים עזרה.
- סוף דבר: או שאינו כעס, או שאינו מועיל. כי מי שהוא דורש משפט-עונש לא מפני שהוא נכסף להענש מצד עצמו, אלא מפני שהוא רואה את עצמו מוכרח לכך, לא יחשב בין הכועסים. אך זהו איש-צבא מועיל, שיודע להקשיב לעצה, שנותנים לו. רגשי-הלב גם בתור משרתים גם בתור מנהיגים הם גרועים.

- ולפיכך לא יקח לו השכל לעולם לעזרה את הרגשים הפתאומיים והמתפרצים בכח, שלעומתם לא יוכל להחזיק בחשיבותו ושלא יוכל לכבוש אותם, אם לא על-ידי כחות דומים להם—את הכעס על-ידי הפחד, את העצלות על-ידי הכעס, את המורא על-ידי התאוה. רחוקה היא מדרך-הישר המידה הרעה, שיבקש לו השכל מפלט אצל העוונות. הן לא תוכל הנפש למצוא באופן זה מנוחה נאמנת; מן ההכרח יהיה, שתחוג ותנוע בגלים, כשתבקש לה מחסה בצלן של מידות מגוננות, כשתוכל להיות חזקה רק בעזרתו של הכעס, שוקדת על פְעֵלָה רק בסיועה של התאוה, שאננה רק מתוך מורא ופחד. צריכה תהיה לחיות תחת ממשלה עריצית, כשהיא משתעבדת לאיזה רגש, שימשול בה. וכי לא בושה וכלימה היא לזכויות, שתעמודנה תחת חסותם של העוונות¹⁷? אז תתם כל יכולת לשכל, כשלא יוכל כלום זולת רגש, וירד למדרגתו ויתחיל להיות דומה לו. מהו ההבדל, אם מצד אחד הרגש אינו מיושב ואינו משכיל, ומצד שני השכל הוא אין אונים בלא משען-הרגש? — המצב שוה בשני האפנים, אם לא יוכל האחד להתקיים בלא חברו. אבל מי יסבול את הרעיון להקיש את הרגש לשכל? —
- אמרו, ש-רגש מועיל הוא הכעס, כשמשתמשים בו בקצב. אפשר, אילו היה בטבעו להיות מועיל; אבל אם מסרב הוא לקבל את מרותו של השכל, תהינה תוצאות הקצב וההגבלה רק: שאם יתמעט יפחת הנזק, שהוא גורם. לפי זה הרגש שהוגבל אינו אלא דבר גרוע שנפחת.

יא

- 1 אבל אמרו: "הרי כנגד האויבים נצרך הכעס". — כאן פחות מִבְּמָקוֹם

שהיא ענותנות, לכעוס רק במידה, במקום הראוי וכנגד מי שראוי. שיטתו של סנקא מתנגדת לזה בכל תוקף.

17) גם כאן virtutes — vitia

אחר ! כאן דוקה אין ההתנפלות רשאית להתפרץ מן הגבולות, אלא צריכה היא להיות כבושה וסרה למשמעת. וכי בשביל מה העמים הלועזיים, אף-על-פי שהם חזקים הרבה יותר בגופם ורגילים יותר בעבודה קשה, הולכים ונכבשים, אם לא מפני שכעסם הוא אסונם ? גם אנשי-הסיף המתגוששים מגינים על עצמם באמנות ; כמעט שיתקפם הכעס, יתגלה קלונם.

- 2 וגם למה הוא הכעס, אם מה שהוא עושה יעשה השכל ? – מה דעתך, כלום הציד קוצף על החיות, שהוא רודף ? ואף-על-פי-כן הוא משיגן כשהן מתקרבות ורץ אחריהן כשהן נסות, ואת כל אלה הוא עושה בלא קצף : השכל. מהו הדבר, שהכחיד מן הארץ את שבטי הקימברים והטבטונים כשבאו לרבבות כנחל שוטף מעבר להררי-האלפים, עד שלא להשאיר להם אף רץ אחד מגיד, ורק השמועה עברה להודיע את מפתם לבני-עמם ? – הלא קצפם היה בעוכם, שבחרו בו במקום גבורה, כי הוא, אמנם, כמה פעמים דורס ומזיק מה שהוא פוגש בדרכו, אבל כמו-כן הוא מוריד גם את עצמו לאבדון. – והגרמנים, מה רב אומץ-רוחם ! מי יותר תקיף מהם בהתנפלות ? מי מחבב יותר מהם את ההזדיינות ? – הלא עליה הם גדלים ומתחנכים, דאגתם האחת והיחידה היא עד כדי לבנות את כל שאר הדברים ! מי מחוסן יותר מהם בגופו לסבול תלאות ? – הלא ברובם אף מכסה לגופם אינם מכינים ולא מפלט ומחסה כנגד האויר, שהוא קשה אצלם בתמידות. ואף-על-פי-כן מכים אותם ההיספנים¹⁸ והגלים ואנשי אסיה וסוריה החלשים במלחמה, עוד קודם שפגע בהם לגיון ; רק מטעם אחד : שצף-קצפם הוא המחלישם. נס-נא ותן תבונה, תן הרגל לעצור-ברוחם¹⁹ לבעלי הגופות והנפשות הללו, שאינם יודעים עוד חיי נועם ומותרות ועושר – אז (אשמרה נא שפתי מלומר יותר !) לשוא נבקש עוד את המידות הנעלות של הרומיים.
- 5 במה הצליח פאביוס לחדש את כחות הממשלה שנהרסו, אם לא במה שהשכיל להתמהמה, למשוך ולמתין – דבר, שאין הכעסנים יודעים לעשות ? המלכות היתה אובדת, לאחר שהגיעה בימים ההם לסכנה קיצונית, אילו היה פאביוס מרשה לעצמו לעשות כפי מה שלחש לו הכעס. אבל הוא התבונן היטב במצבה של המדינה ושקל בפלס את הכחות, שלא יכול לוותר עוד על אחד מהם בלא שיאבד הכל, ועל-כן הרחיק מנפשו רגשי צער ונקמה. הוא כונן את רוחו להכיר רק את המועיל והנצרך באותה שעה, והתגבר על כעסו קודם שגבר על תגובתו. ומה עשה סציון ? וכי לא הניח את חניבעל וכל המחנה של קרת-חדשה ומה שהיה צריך לעשות מטרה לועמו, והעביר את המלחמה לארצות-

18 בני חיל-רומי יוצאי-ספרד.

disciplina 19

- אפריקה, וכל זה – במתינות מרובה כל-כך, עד שנתן לשוטניו מקום לחשוד אותו בנטיה לחיי תפנוקים ועצלות? וסציפיון השני? וכי לא התעכב וחנה ימים רבים על נומאנטיה ונשא באומץ-לב את צערו וצער כל העם על שארך כבוש-נומאנטיה יותר מכבושה של קרת-חדשה? בעוד שסבב את האויבים וסגר בעדם לחץ אותם, שיפלו איש בחרב רעהו.
- 8 על-כן אין למצוא תועלת בכעס אף לא בשעת קרב ומלחמה. הוא נוטה למעשי-מהומה, ובעוד שהוא רוצה להביא סכנה על אחרים אינו נזהר בפני עצמו. הגבורה היותר נאמנת היא הצופיה הרבה מסביב ומתנהגת בזהירות ומתקדמת לאטה, אבל בשיטה ישרה.

(סוף ספר ראשון יבוא)